

GÖZÜN SEMBOLİK KULLANIMI VE TÜRK SERAMİK SANATINA YANSIMALARI

Kadir SEVİM¹

¹Doç. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi Seramik Anasanat Dalı, kadir.sevim(at)bilecik.edu.tr

Sevim, Kadir. “Gözün Sembolik Kullanımı ve Türk Seramik Sanatına Yansımalar” idil, 64 (2019 Aralık): s.1843-1855. doi: 10.7816/idil-08-64-19
ORCID: 0000-0003-0712-3743

Öz

Görme eylemini gerçekleştiren gözümüz dış dünya ile temas kurduğumuz organımızdır. Çevremiz ile olan bağlantımızı en çok görme yoluyla gerçekleştiririz. Görme eylemi ve algılama Gestalt ilkelerinde görenin bakışına göre değişkenlik gösteren figür-zemin ilişkisine bağlıdır. Görme organımız olan göz, kendi başına insanlık tarihi boyunca görme eylemi ile bakış bağlamında mitlere konu olmuş hatta mistik (gizemli), uhrevi bir misyon yüklenerek birçok anlama gelen sembollerde kullanılmıştır. Her Şeyi Gören Göz her kültürde ve dönemde var olmuştur. Genel olarak uyanıklığın ve Tanrının koruyucu gücünün sembolüdür. Nazar veya kem göz kültürünün yaygın olduğu yerlerde bu tehlikeye karşı kullanılan bir çeşit uğurdur. Nazar inancı özellikle bakış ile ilişkilendirilmektedir. Bizdeki nazar boncuğu da bu sınıfa giren örneklerdendir. Taşıyanı kötülüklerden koruyan üzerinde Her Şeyi Gören Göz, Eski Mısır’daki Horus’un Gözü, Hindistan’da Budha’nın Üçüncü Gözü, Türkiye, Yunanistan, Kuzey Afrika, Orta Doğu ve Hindistan’da oldukça yaygın olarak kullanılan Fatma Ana’nın eli ve mavi nazar boncukları nazara karşı koruma inancı misyonunu yüklenmiştir. Böylece bir görsel simge haline dönüşen göz imgesi Türk seramik sanatında da önemli bir esin kaynağı olmuştur. Bu makalede gözün sembolik anlamı ile bakış olgusunun Türk seramik sanatında kullanımı çeşitli sanatçılar ve eserleri irdelenerek değerlendirilmiştir. Çalışmada incelenen yakın dönem seramik sanatçıları göz sembolünü ve bakış olgusunu kullanırken, nazara, iyi şansa, kötülerden korunmaya, uhrevi dünyaya, tılsımlara, dünya algısına ve bakış olarak izlenme duygusuna göndermelerde bulunmuşlardır.

Anahtar kelimeler: Gözün Sembolik Kullanımı, Bakış, Nazar, Türk Seramik Sanatı

Makale Bilgisi

Geliş: 21 Ağustos 2019

Düzeltilme: 14 Eylül 2019

Kabul: 20 Ekim 2019

Giriş

İnsan her şeyden önce bedeniyle var olan ve nesneler dünyasında yer alan maddesel bir varlıktır. Ancak bu maddesel beden diğer nesnelerden farklı olarak çevresinin ve çevresindekilerin farkındadır. İnsan bu farkındalığı, bedeninin donatılmış olduğu duyu organları sayesinde gerçekleştirir. İçinde yaşadığımız dünyada varlığımızı, diğer nesnelerle olan ilişkimizi, duyularımız sayesinde sürdürebiliriz. Görme, işitme, koku alma, tat alma ve dokunma duyularımız dış dünyayı tanıdığımız ve anlamlandırdığımız temas araçlarımızdır. Bu beş duyumuz içinde en önemlisi görme duyumuzdur. Bu bağlamda gözümüz bedenimizden dünyaya açılan bir kapıdır. Her Şeyi Gören Göz, insan vücudunun en hisli organı olarak kabul edilir. "Gözler; kalbin aynasıdır, konuşur, güler, ağlar, kem olursa değer, parlar, kararır, bu nedenle duyguları en iyi o anlatır..." "Ruh bu alemleri o pencereden seyrediyor..." (Hopaç, 2014:288). Gözler insan bedeninde hapistir. Leonardo da Vinci'nin anatomi notlarında yazdığı gibi; 'Göz, dünyanın güzelliklerinden zevk alan insan bedeninin penceresidir'. Göz sayesinde, ruh, o olmadan acı çekeceği beden hapisanesinde kalmaya razı olmaktadır (Gümüş ve Kozak, 2014:126).

Görme eyleminin aygıtı göz; kaynağı ise ışıktır ve dış dünya nesnelerinden yansıyan ışığın göz merceğinden geçerek optik sinirler aracılığıyla beyne gönderilen sinyallerin beynimiz tarafından işlenmesiyle meydana gelir. Ancak bu tanımlama görme eyleminin mekanik (ya da fizyolojik) bir açıklamasını kapsar. Dolayısıyla görüntülerin işlenerek bir anlam oluşturması ya da örgütlenerek anlamlandırılması ancak algılama olgusuna karşılık gelebilir. Algılama, duyuların çeşitli biçimlerde örgütlenip anlam kazanması, yorumlanmasıdır (Okanlı, 2016:2). Algı olgusu dış dünyadaki nesneleri mutlak özleri ile tanımamızın ya da başka bir deyişle bilmemizin koşulu değildir. Dış dünyayı algılamamıza yarayan uyaranlar öznenin önceki dış dünya deneyimlerine bağlı olarak değişkenlik gösterir. Bedenin hareketli olduğu ve zaman olgusuna bağlı olduğu düşünülürse görme eylemimizi durağan olmayan bir bakış konumu ile düşünmemiz gerekir. Dış dünyaya her zaman bir yerden bakıyoruzdur. İşte bu bakışın değişkenliği ve dış dünya nesnelerinin algısının bilgisi görüngübilimin (fenomenoloji) konusudur. Fenomenoloji ilkin Alman filozof Edmund Husserl geliştirdiği bir düşünce yöntemi olmuş, 20. yüzyılda ise Maurice Merleau Ponty'nin görüngübilimi sanatla iç içe açıklanabilecek bir düşünce yöntemine evirdiği söylenebilir. Bakışın fenomenolojik betimlemesi Merleau Ponty'de iki aşamada oluşur, bunların ilki mekânsaldır, ikincisi zamansaldır (Direk, 2002:40). Ponty'nin bu düşüncesi karşılığını 1900'lerin ilk yarısında ortaya çıkan ve form-figürasyon anlamına gelen Gestalt ekolünün algısal örgütlenme üzerine yoğunlaşmış algı psikolojisi teoreminde yer alan figür-zemin kuramında karşılık bulur. Gestalt ilkelerindeki figür-zemin kuramına göre, bakışın yoğunlaştığı obje şekil, diğer yüzeyler zemindir. Şekil ve zemin mutlak kavramlar değildir, bakışın yoğunlaştığı noktaya göre şekil ve zemin değişkenlik gösterir. Dolayısıyla bu değişkenlik zamansallığa işaret ederken, gözümüzü hem bakan hem de bakılan konumuna taşımaktadır. Görüngülerden oluşan dış dünya ile olan bağlantımızı sağlayan 'göz' organı kendi başına insanlık tarihi boyunca görme eylemi ile bakış bağlamında mitlere konu olmuş hatta mistik (gizemli), uhrevi bir misyon yüklenerek birçok anlama gelen sembollerde kullanılmıştır.

Çeşitli Kültürlerde Gözün Sembol Olarak Kullanımını

Her şeyi gören tanrıların, özellikle de güneş tanrıların sembolü olan gözler algı ve spiritüel aydınlanmayı temsil eder (Wilkinson, 2018:102). Göz güneşi, tanrıyı ve tanrının gören gözünü, her zaman izlenmeyi simgeleyen bir sembol olarak karşımıza çıkar. Dünya üzerinde farklı kültür, din ve ülkelerde kimi zaman şans ve iyilikleri ifade ettiği gibi, şeytanı ve kötülükleri simgelerken de göze rastlarız.

Eski Mısır'da güneş tanrıların sembolü olan göz "herşeyi gören" olarak ilahi bir anlam yüklenmiştir (Özdel, 2012:28). Mısırlı filozof Plotinus göze yüklenen ilahi anlamını "Göz, kendisi güneş gibi davranmadıkça güneşi göremez" cümlesiyle, güneşin ışık kaynağı olduğunu ve ışığın da zekânın ve ruhun sembolü olduğu ve görmenin ruhsal bir eylemi ve anlamayı sembolize ettiğini ifade etmiştir. Eski Mısır'da göz Tanrının bakışını ifade etmektedir (Görsel 1).

Görsel 1. Eski Mısır'da Güneş Tanrısı'nın sembolü olan göz https://www.dunyadinleri.com/tr-TR/mitoloji/mitoloji/oku_antik-misirda-horusun-gozu-mitolojisi-ve-mitolojide-goz

Eski Mısırlılar, göz sembolünü nazarlık olarak sıkça kullanmışlarının yanında ölümler ve ruhlar dünyasını görme gücünü de göz sembolü ile ifade etmişlerdir. Osiris ve Isis'in oğlu olan Horus'un güneşi temsil eden sağ gözü beyaz, Ayı temsil eden sol gözü siyahtır. Horus'un kötü kardeşi Seth kavgada kardeşinin sol gözünü çıkarmış ama Thoth onu iyileştirmiştir. Horus bu gözünü babasına vermesi nedeniyle Osiris yeraltını görebilme kabiliyetine ulaşmıştır. İşte bu nedenden dolayı mezarlara tabutlara ve hatta mumyalara kıymetli taşlardan yapılmış gözler yerleştirilmiştir (Özden, 2010).

Hinduzim'de ve Budizm'de bir tanrının altıncı çakrasında yer alan ve aydınlanmayı temsil eden göz, üçüncü göz ya da bilgelik gözü olarak sembolleştirilmiştir (Görsel 2) (Wilkinson, 2018:102).

Görsel 2. Bilgelik Gözü, Üçüncü Göz Kaynak: <https://www.ruhsalyasam.com/ucuncu-bir-gozumuz-var-mi/>

Tek göz Tanrı'nın, ebediliğinin, kendi kendine yeterli olanın sembolüdür. Batı sembolizminde sağ göz güneşin, günün ve geleceğin sembolleri olurken sol göz ise ayın, gecenin ve geçmişin sembolüdür. Doğuda ise bunun tam tersi doğru kabul edilir. Göz, manyetik veya majik akışkanın ve arındırıcı ışığın kaynağı olarak kabul edilir (https://www.dunyadinleri.com/tr-TR/mitoloji/mitoloji/oku_antik-misirda-horusun-gozu-mitolojisi-ve-mitolojide-goz). Kaşların arasındaki bölgenin, 'komut' anlamındaki ajna diye bilinen altıncı çakra ve görünmez bilgeliliğin merkezi olduğuna inanılır. Tantra inancı meditasyon sırasında omurganın tabanından başa doğru gizli enerjinin yükseldiğine inanır ve ajna bu etkili enerjinin dışa açılan yeridir. Kaşların arasındaki kırmızı noktanın insan vücudundaki enerjiyi tuttuğu ve konsantrasyonun çeşitli seviyelerini kontrol ettiği söylenir. Ayrıca yaratımın temelindeki merkez nokta da kendisidir ve talih ve iyi şansın sembolü olarak kullanılmaktadır (İltan, 2018).

El içinde göz şeklindeki nazarlıklar Türkiye, Yunanistan, Kuzey Afrika, Orta Doğu ve Hindistan'da oldukça yaygın kullanılmaktadır. Türk ve İslam inanışında "Kalp gözü insanın Tanrı'yı, Tanrı'nın da insanı gördüğü gözdür" denir. El figürü içindeki göz sembolü tüm Türk ve İslam sanatında oldukça yaygın kullanılmıştır. El ve göz tanrının elini ve gözünü temsil etmektedir (Uçar, 2014: 29). Bu bağlamda Hz. Fatma'nın kutsallığının koruyuculuğu, "kadınların ev işlerinde manevi yardımcısı, uğur, bereket ve becerikliliği, eş ve komşularla iyi

geçinmenin sağlaması için Hz Fatma Ana eliyle simgeleştirilmiştir (Kumartaşlıoğlu, 2015: 106). Fatma Ana'mızın eli olarak bildiğimiz hamse adlı tılsımın rengi genellikle mavidir. Bu, beş parmağın ve avuç içinin belirgin bir şekilde görüldüğü, ortasında bir göz işareti bulunan bir tür el ikonudur. Bazı kültürlerde mavi nazar boncuklarına ek olarak, hamse tılsımları da pencere ya da kapıların kenarlarına koruma amacıyla asılır.

Nazar veya kem göz kültürünün yaygın olduğu yerlerde bu tehlikeye karşı kullanılan bir çeşit uğurdur. Eski Anadolu inancından günümüze kadar insanlar, kötülüklerden korumak istedikleri kişinin veya atının boynuna, sancağın tepesine "boncuk-moncuk" adını verdikleri mavi renkli, değerli ve tılsımlı taşı taktıkları bilinmektedir (Ertem, 2009: 3). Bugün Anadolu'da her yerde görebileceğimiz nazar boncuğu Horus'un gözü kökenlidir. Horus'un gözü, birçok toplumda yaygın bir inancı ifade eden nazar ve göz değmesine karşı koruyucu olacağına inanılan nazar boncuklarına da esin kaynağı olmuştur.

Göz Sembolünün Türk Seramik Sanatına Yansımaları

Gözün sembol olarak kullanımına en çok rastlanan alanlardan biri de sanattır. Çeşitli kültürde ve farklı sanat dallarında tarih boyunca göz sembolünün farklı yorumlarına ve anlamlarına rastlanmaktadır. Bu makalede gözün sembolik anlamı ile bakış olgusunun Türk seramik sanatında kullanımı çeşitli sanatçılar ve eserleri üzerinden değerlendirilmiştir.

Jale Yılmazbaşar

Jale Yılmazbaşar seramik eserlerinde gözleri, horozları, cennet kuşu ve geleneksel Türk motiflerini dekoratif olarak kullanmıştır (Bakırcı, 2008:28). Münih Akademisindeki hocası Prof. Jürgen Peipka; "Eski Türk kültürüyle açık bağlantıları olan, özgün bir çağdaş ressam" olarak tanımladığı Yılmazbaşar, hem seramiklerini de hem de resimlerini yaparken nereden ilham aldığını aşağıdaki sözleriyle ifade etmektedir (Denge, 2018: 51):

Özellikle Anadolu'nun uçsuz bucaksız kültür hazinelerinden ilham alıyorum. Türk motiflerini, çini, halı, çorap, dokuma, tahta oymacılığı, eski köy evlerinde tavan, sütun, dolap, duvar süslemeleri yazma, oya ve akla gelmeyen daha pek çok el sanatımızda emsali görülmemiş güzellikte ve çeşitlilikte kaynak vardır. Kültürümüz, örf ve adetlerimizde nazara, uğura genelde göz boncuğu kullanıldığı bilinen bir gerçek. Ben de göz ve diğer birçok motifi bu etkilenmeden dolayı yaptım.

Yılmazbaşar eserlerinde göz sembolüne, horoz ve cennet kuşu gibi diğer sık kullandığı simgelere göre daha az yer vermiştir. Sanatçının göz sembolünü doğrudan kullandığı en önemli eserlerinden biri İstanbul'dan Koç Holding binasında (Görsel 3) ve Basın Sitesi (Görsel 4) girişinde yer alan panolarında görülmektedir. Her iki bina ve site girişinde yer alan panolardaki gözlerle nazara gönderme yapılmıştır. Uğuru ve iyi şansa atıfta bulunmuştur.

Görsel 3. Seramik Pano, Koç Holding, Kuzgunlar, İstanbul. (Kahraman, 2017: 119)

Görsel 4. Seramik Pano, Kem Gözlerden uzak (https://gramho.com/media/1585543763043196872,2017: 119)

Sanatçının eserleri incelendiğinde, horoz simgelerinde göz ve gözü anımsatan figürler tamamlayıcı figürler olarak kullanıldığı görülebilir. Yılmazbaşar'ın göz formu içinde göz sembolü yer alan seramik tabağı (Görsel 5) içinde göz sembolünü doğrudan kullanılırken, "Nazar Boncuklu Horoz" isimli küçük duvar panosunda (Görsel 6)

göz sembolü nazar boncuğu olarak yer almıştır.

Görsel 5. Jale Yılmazbaşar Seramik, Tabak 24”15 cm
(<https://gramho.com/media/1794460514043289426>)

Görsel 6. Nazar Boncuklu Horoz Pano 24”15 cm
(<https://gramho.com/media/1875361603524779954>)

Tüzüm Kızılcan

Sanatçı Tüzüm Kızılcan, nazardan korunma ve nazar değdiğinde nazarı çıkartma fikrinden yola çıkarak 2010 yılında yaptığı ve Eskişehir Tepebaşı Belediye Binası önünde sergilenen “Fatima’nın Eli” adlı eserinin hikâyesini şu cümlelerle açıklamaktadır (Görsel 7-8) (Tüzüm Kızılcan, Kişisel İletişim: 19. 08. 2019):

Eskişehir’e bir ziyaretimde Eskişehir Büyükşehir Belediyesi’nin sanatla olan ilişkisini imrenerek izlemiştim. Yılmaz Hoca’nın ilk yıllarıydı... İlerleyen zamanlarda Eskişehir Tepebaşı Belediyesi’nin her yıl düzenlediği Pişmiş Toprak Sempozyumu’na davet edildim ve sempozyum için yapacağım işin yerini seçerken, Tepebaşı belediye binasının önünü bana önerdiler. Ben de severek kabul ettim. Çünkü bu etkinliğin devam etmesini canı gönülden istiyordum. Yani burada bu etkinliği düzenleyen kurumu ve etkinliği kem gözlerden korumak için yapacağım eserimi yerleştirmek için mükemmel bir yerd. Geleneğimizde nazar kavramı, nazardan korunma ritüelleri ve sembolleriyle kem gözleri uzaklaştırmak isterken aynı zamanda da bu etkinliğe davet edildiğim için beni davet edenlere şükranlarımı sunmak istedim. Şükran deyince işin içine el girdi. El çağrışımı nazarla birleşerek, Fatima’nın Eli fikri oluştu. Geleneğimizde nazar sembolleştirilen Fatima Ana’nın Eli düşey hatların yoğun olduğu bir form olduğundan işe bir boyut kazandırmak istedim. Halk arasında nazarı değenler için “kaşık düşmanı” tabiri kullanılır. Bu tabir bana çanağı çağrıştırdı. Çanak formu ile Fatma Ana’nın el formunu birleştirdim. Göz boncuğu koydum. Bitirdim. Klasik nazar algısı için boncuğu camdan yaptım. Çünkü nazar değdiğinde cam kırılır ve nazar uçup gider.

Görsel 7-8. Fatima’nın Eli, Eskişehir, 2 m. 2010
(Kaynak:Tüzüm Kızılcan, sanatçının izniyle)

Zehra Çobanlı

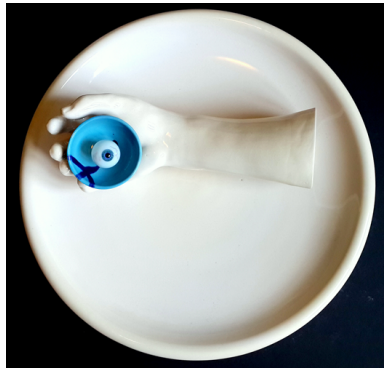
Zehra Çobanlı Hz. Fatma ananın elini yorumladığı mavi astarlı lacivert sırlı küfi yazı ile dekorlanmış eserinde bereket ve bollukla birlikte kötü gözü nazarı kem gözlerden arınmaya gönderme yaparak sembolize etmiştir (Görsel 9). Ayrıca sanatçının işinde kullandığı mavi astar zeminde "Hz. Fatma Ana'nın Eli"nin ortasında yer alan göz sembolüyle birlikte nazarı yani bakışı algılatmaktadır.

Görsel 9. Hz. Fatma Ana'nın Eli

(Kaynak: Zehra Çobanlı, sanatçının izniyle)

Sanatçının göz sembolünü kullandığı diğer bir işi de İtalya'da yaşadığına inanılan Santa Lucia ışık azizesidir, adındaki "Luc" kökünün kökeni Latince Lux, yani ışık sözcüğüne dayanır. Bazı anlatılara göre Santa Lucia kördür, gözleri oyulmuştur, o yüzden de âmâların da azizesi sayılır. Gözleri tedavi eden, 'Göz Azizesi' diye de bilinmektedir. Hakkında birçok fiziksel güzellik ve yaşam felsefesini içinde barındıran hikâyeleri de olan Santa Lucia ya bir gönderme olarak seramik bir çanak içerisinde avuç içine yerleştirilmiş küçük astarlı mavi bir çanak ve göz figür yerleştirilerek kötü bakıştan uzak şifa dağıtan göz vurgusuna gönderme yapmıştır (Görsel 10).

Görsel 10. Santa Lucia'nın Gözü (Kaynak: Zehra Çobanlı, sanatçının izniyle)

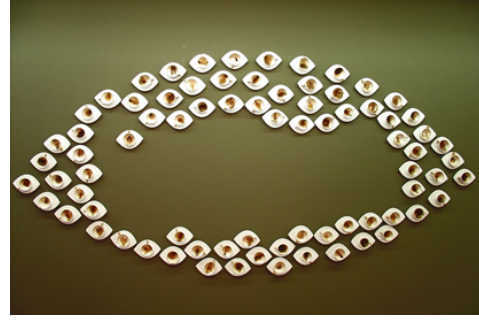
Lerzan Özer

Lerzan Özer, kahve fincanı ve tabağı gibi formları endüstriyel olarak yüksek dereceli pişirimlerle çoğaltarak, formların yüzeylerine ve içlerine farklı renklendirmelerle çeşitli düzenlemeler yapmaktadır. Sanatçının porselen fincan ve telve kullanarak yaptığı komşuluk ilişkilerini sorgulayan hayalleri ve planlarını göz formunda "acı kynnkrkylhtrvr" adlı düzenlemesinde izleyici ile buluşturmuştur (Görsel 11). Düzenlemeye uzaktan bakıldığında Türkiye haritası algılanmaktadır (Görsel 12). Sanatçı düzenlemesi için "göz formunu hedefleyerek yaptım düzenlemeyi bir fincan kahvenin kırk yıl hatırı var üzerine kurguladım. Burada anlatmak istediğim komşuluk

ilişkilerinde kahvenin öneminden çıkarak, ülkemizin bulunduğu coğrafyada komşusuz bir hiç olacağı göndermesiydi" (Lerzan Özer Kişisel İletişim: 15. 08. 2019).

Görsel 11. "acı kvnnkrkylhtrvr" adlı seramik pano, 3,5 m, 2005 (Kaynak: Lerzan Özer, sanatçının izniyle)

Görsel 12. "acı kvnnkrkylhtrvr" adlı seramik panonun önden görünüşü, 3,5 m, 2005 (Kaynak: Lerzan Özer, sanatçının izniyle)

Sara Aji

Seramik sanatçısı Sara Aji'nin 2004 yılında Tılsımlar adlı sergisinde tılsımların insanları kötülüklerden koruduğu ve uğur getirdiği inanişini "Fatma Ananın Eli" formuyla sergilemiştir (Görsel 13). Tılsımların farklı dinlerde ortak bir dil oluşturmamasından etkilenen sanatçı pek çok kültürde ortak bir tılsıma sahip Fatma Ananın Eli'nin hikâyesini aşağıdaki sözleriyle anlatmıştır (<http://arsiv.ntv.com.tr/news/296822.asp>):

Hız. Muhammed'in kızı Fatma kocası Hız. Ali'yi genç ve güzel bir odalıkla görünce o sırada pişirmekte olduğu helvaya şaşkınlıkla elini daldırır ve karıştırmaya başlar. Kocasının durumu fark edince Fatma'nın elini tencereden çıkartır. Fatma'nın eli yüzyıllardır sahiplerine şans getirdiğine ve onlara sabır ve sadakat erdemleri verdiğine inanılan bir tılsım haline gelir. Bu nesne genellikle Fatma'nın Eli olarak bilinilirse de Araplar arasında Hamse Eli olarak anılır. Hamse beş demektir ve bir elin parmak sayısını gösterir. Hindu'lar Humsa Eli, Museviler ise Hameş Eli veya Miryam'ın Eli adını vermişlerdir. Bazı kültürlerde yukarıya dönük, bazı kültürlerde aşağıya dönük el şeklinde bulunmaktadır."

Görsel 13. Fatma Ana'nın Eli (<http://arsiv.ntv.com.tr/news/296822.asp>)

Kemal Uludağ

Sanatçı ile kurulan iletişimde Uludağ, "Dolambaç- Dünyevi" adlı eserinde üç göz simgenin bulunduğunu ifade etmiştir (Görsel 14). Eserde yer alan ilk göz, sağda elin içinde ve diğer iki göz de eserin solunda yer almaktadır. Uludağ bu gözleri tanrının gözleri olarak yorumladığını ifade etmiştir.

Yüzyıllardır mitlere, efsanelere, büyülere konu olan gözlerle ve bakışa, gizemli, uhrevi farklı misyonlar yüklenmiştir. Uçar'ın (2014:61) belirttiği üzere Tanrı'yı, Tanrı'nın da insanı gördüğü gözü sembolize eden, el figürü içindeki göz İslam dini başta olmak üzere pek çok inanışta kullanılmış ve kullanılmaktadır. Sanatçı Kemal Uludağ eserinde kullanıldığı gözler için Tanrının bakışlarını ve uhrevi dünyaya bir kapı araladığı şeklinde

yorumlanabilir. Sanatçı eserinin ana temasını şu cümleyle özetlemiştir. "Dolambaç-Dünyevi" isimli seramik eserimde üst kısmı uhrevi alanlarımızı simgeliyor. Eserimde stilize ettiğim bütün din simgelerini yer vermeye çalıştım" (Kemal Uludağ, Kişisel İletişim: 09. 08. 2019).

Görsel 14. Dolambaç-Dünyevi, 46x46x2 cm. Şamot-Baskı 1200°C 2017 (Kaynak:Kemal Uludağ, sanatçının izniyle)

Kadir Sevim

Formlarında göz ve bakış temasını işleyen Kadir Sevim, "Bakış Açısı" adlı formunun manifestosunu şu cümlelerle ifade etmiştir: Çoğu zaman her şeyi bilmek çoğu zaman da her yeri görmek isteriz. Arkamızı döndüğümüzde olanlardan haberdar olmak içimizdeki bitmeyen meraklı benliğimizdir. Ama sadece baktığımız yönü gören gözlerimiz var. Bir bukalemun ya da dil balığının gözlerine sahip değiliz. Eğer bunlardan birisine sahip olsaydık biri bizi güvende tutarken diğerini de merakımızı gidermek üzere istediğimiz yöne çevirip odaklanabilirdik. İşte bu merak duygumuz ve her şeyi görüp bilme isteğimizin arkasında yatan gerçeklik maalesef fiziksel ve ruhsal yetersizliğimizin bir parçasıdır. Aynı boyutlu üç parçadan oluşan ortadan ikiye ayrılmış iki parçası da farklı hareket edebilen göz forumlarından oluşan 'Bakış Açısı' isimli çalışmada 180 derece dönebilen parçalarla dünyada olup biten her şeyden haberdar olmak isteyen meraklı,çoğul olmaya ve her şeye yetmeye gözlerle gönderme olarak kurguladım (Kadir Sevim). (Görsel 15):

Görsel 15. Bakış Açısı, 140x45x25cm. Döküm 1040°C (Kaynak: Kadir Sevim)

Sevim "Bakış 1" eserinde dünya, insan ve tanrı üçlemesini sembolik olarak ifade edilmiştir. Dünyevi olan

dünya, yere basan bir yarı küre halinde yerde; tanrı bir göz formunda, tanrı görür, izler uhrevi bir dünyada; insan ise bu ikisinin arasında serbest, hareketli bir kürecik olarak ifade edilmiştir (Görsel 16).

Görsel 16. Bakış 1, 140x45x25cm. Döküm 1040°C (Kaynak:Kadir Sevim)

Sanatçı Bakış serinin 12. Eseri olan "Bakış 12" adlı eserinde göz sembolünü siyah ve beyazın zıtlığını kullanarak iyi ve kötü bakışa ve değişken bakış açılarını gönderme yapmıştır (Görsel 17).

İyiye gören göz kötüye gören göz aslında ikisi de aynı göz. Baktığın yerden bazen iyiye bazen kötüye görmek duygu ve düşüncelerine, ruh haline, zaman ve mekâna bağlı olarak değişir. Bazen doğruyu bilsek te ona doğru demek içimizden gelmez kendimizi kandırırız ona yanlış diyerek rahatlarız gördüğümüzü değil görmek istediğimizi algılarız. Bu yapılan bir eyleme ya da yorumlanan nesneye ak (iyi) veya kara (kötü) demenin temel sebebidir. Oysa bu algısal bir farklılıktır gerçek değildir. Dış bükey, iç bükey olarak aynı olan dairesel iki formdan oluşan bakış12 isimli işinde siyah ve beyaz renkleri ve keskin hatlı formuyla iki farklı bakış açısının aslında farklı algılandığını ama gerçekte bu farkın bıçakla ikiye kesilmiş gibi ayrılamayacağını vurgulamaya çalışılmıştır.

Görsel 17. Bakış 12, 140x45x25cm. Döküm 1040°C (Kaynak: Kadir Sevim)

Burçak Bingöl

Günümüzün olmazsa olmazı her anımızı kayda alan, olan biteni günlerce saklayan sanal beyinlere bağlı insan icadı gözler kameralardır. Sokakta yürürken, işte kaçamak yaparken aradığımız görmediğimizde yadırgadığımız teknoloji, o kadar hayatımızın içerisine girmiş ki ona oynar ondan kaçır olmuştur. Ona oynarken gözde olmaya çalışırken şirin ak göz, ondan kaçarken kem kara olan gözler kameralar artık hayatımızın her yerindedir. Gelişen teknoloji etrafımızı saran teknolojik aletlerin her geçen gün çoğalmasına, hala aşinalığımızı artırıp fark edilmeyecek kadar benimsenmesine neden olmuştur. Tıpkı kentlerin cadde ve sokaklarını izleyen güvenlik kameraları gibi. Ağatekin (2015:5) sanatçı Burçak Bingöl'ün "Günebakan" adlı kameralarıyla (Görsel 18-19) ilgili yaptığı alıntıda ve yorumunda şu cümlelere yer vermiştir ;

İşlevsiz, ama dekore edilmiş kamerası; bir güvenlik kamerasının seramik reproduksiyonu olup, bir gözlem nesnesini bir arzu nesnesine dönüştürür. Günebakan bir güvenlik kamerasının normalde bir sergi mekânına yerleştirileceği gibi göze batmayacak şekilde konumlandırılmıştır. Güvenlik kameralarını bizim için görünmez kılan, her yerde oluşlarıdır. Çok küçük olmasalar ve iyi gizlenmeseler de, her yerde oluşları onları normal hale getirir ve varlıklarını unutmamızı sağlar. Oysa bu kameralar çoğunlukla varlıklarını, izleme ve kontrolün her yerde olduğunu hatırlatacak şekilde kısıtlı olarak görünür halde bırakılırlar. Aslında görünür olanın etkisi, kayıt cihazları gösterdikleri işlevsellikten daha güçlüdür. Bingöl'ün kamerası işte bu ikileme değişmektedir.

Görsel 18-19. Günebakan Serisinden 33x34x38cm, 2011 (<https://www.burcakbingol.com/follower>)

Orçun İlter

Orçun İlter "Nazar" isimli eserinde derin ve anlamlı bir bakışın hikâyesi olduğunu belirtmiştir (Görsel 20). Bu panoyu yaparken nazarı araştıran sanatçı nazar yazdığında karşısına çıkan göz kelimesinden hareketle panosunu şekillendirmiştir. Sonra nazar boncuğundaki renkleri harmanlayarak yeşil ve mavi geçişli renkleri kullanarak etrafındaki dokuları, göz damarlarını ve irisin boyut kazanmış halini yorumlamıştır. Gözün beyazlığından irisin içinden çıkan göz bebekleri derinlikle bakmaktadır. Kem gözlerdeki kötü enerjiyi dağıtmak için deniz kabuklarından ve organik göz dokularıyla tamamlanmış sonsuzluğa bakan yatan bir yüz silüeti oluşturulmuştur. Evrendeki sonsuz dengede ortaya çıkan altın orana uygun gezegenlerin dizilişi gibi gözün de çevresinde kirpikler oluşturmuştur. Sanatçı eserine "aslında bu sonsuz enerjinin yani evrenin gözüdür. Bir nevi bizim nazar diye tabir ettiğimiz. İyi düşün iyi olsun " (Orçun İlter, Kişisel İletişim: 11. 08. 2019) diyerek; kötü enerjili gözlerin oluşturduğu düşünülen tehlikelerden uzakta tutmak için tasarlamıştır.

Görsel 20. Nazar, 200x80 cm, Alçı kalıp ve elle şekillendirme 1280°C (Kaynak:Orçun İlter, sanatçının izniyle)

Özge Tan

İnsanoğlunun dünyayı algılamasını çevresini tanımasını görme eylemini gerçekleştiren göz aynı zamanda duyularını da gizleyemeden dışa vuran organıdır. Bazen kindar bazen sevgi dolu bazen ürkek her ruh halinin yansıdığı penceredir insan hayatında. Bu duyguları içinde yaşatıp, duygularını ifade etmenin yolu olarak kullandığı gözleri "Ben'in bi'kaç hali" isimli eserinde yorumlayan sanatçı Özge Tan kendi iç dünyasını şu şekilde ifade etmiştir (Özge Tan, Kişisel İletişim: 08. 08. 2019):

Dil gizler, gözler söyler gerçeği. Gerçeği arıyorsan dili tamamen dışlayıp gözlerin ardına bak. Benliğin içindeki gerçeğe inince, bakışlarını başkalarından kaçırma da birbirinden kaçırmayan ne çok ben varmış der insan, Ben'in içinde. Siyahla beyaz, ne siyah ne beyaz, biri neşeli biri somurtkan, birbiriyle çatışan, birbiriyle anlaşılan, birbirini umursayan ya da hiç umursamayan sayısız ben var içimde. Birinin zaferi, bir diğeri yenilgisi, her iki türlü de, benim zaferim ve benim yenilgim. Her iki türlü de bir damla yaş gözlerimde, zafer de, yenilgi de (Görsel 21).

Görsel 21. Ben'in bi'kaç hali, 29x29x6 cm. 1040°C 2018. (Kaynak: Özge Tan, sanatçının izniyle)

Sonuç

Farklı kültürlerde farklı sembollere kaynaklık etmiş göz seramik sanatında da pek çok farklı sanatsal uygulamalarda da kullanılmıştır. Jale YILMABAŞAR özellikle Anadolu motiflerinden esinlendiği eserlerinde göz sembolünü, iyi şans getiren ve kötü bakışlardan koruyan olarak anlamlandırırken, Tüzün KIZILCAN ve Zehra ÇOBANLI nazar sembolünden, nazar ritüelinden ve Hz. Fatma Ana'nın elinden esinlenmiştir. Her iki sanatçı da eserlerinde, sembolleştirdiği göze iyi ve güzel olanı koruyan olarak yaklaşmıştır. Ayrıca Çobanlı bir İtalyan efsanesi olan Santa Lucia'nın Gözü olarak adlandırdığı eserinde şifa dağıtan anlamını yüklemeye çalışmıştır. Lerzan ÖZER komşuluk ilişkileri, hatırlar ve fal olguları üzerinden, Türk kahvesi geleneğinden esinlenerek hem tekil fincanı göz, hem de çoğul fincanları göz formuyla ilişkilendirmiştir. Sara AJI Hz. Fatma Ana'nın eli sembolünden ve sembolün farklı coğrafyalardaki tılsımlı anlamından esinlenmişken, Kemal ULUDAĞ çalışmasında göz sembolünü dünyayı izleyen uhrevi bir tanrının gözü olarak sembolize etmiştir. Kadir SEVİM, büyük boyutlu ve doğrudan göz formunun uygulandığı çalışmalarında hem plastik olarak göz formunun zıtlıklarını kullanmış hem de anlam bakımından görece değişen görme ve bakış olgularına hareketli parçalar ile göndermede bulunmuştur. Burçak BİNGÖL dekore ettiği seramik kameranın yeniden üretimleri ile günümüz fetişi olan izlemek ve izlenmek kavramlarını nesnel bir arzu düzeyine indirgeyerek, göz imgesini izleyen olarak çağdaş bir anlamda işlemiştir. Orçun İLTER pano çalışmasında gözün ve bakışın mistik öykülerinden etkilenmiş, Özge TAN ise çalışmasında farklı benlikleri ve farklı duygu hallerini değişken bakış açıları ile sembolize etmeye çalışmıştır. Bu bağlamda sembolik olarak göz imgesinin Türk seramik sanatı uygulamalarına büyük esin kaynağı olduğu görülmüştür.

Kaynaklar

- Ağatekin, Elif. "Çağdaş Türk Seramik Sanatında Paradoksal Yaklaşımlar". Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Bodrum Güzel Sanatlar Fakültesi: Sanat, Gerçeklik ve Paradoks Uluslararası Sanat Sempozyumu, Bildiri Kitabı, 1-18, (2015).
- Bakırcı, Gaye. "20. Yüzyıl Türk Seramik Sanatçılarının Kültürel Üretimlerindeki Düşünsel Altyapılar". Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, 2008.
- Direk, Zeynep. Dünyanın Teni Merleu-Ponty Felsefesi Üzerine İncelemeler. İstanbul: Metis Yayınları, 2002.
- Ertem, Figen Baykal. "Dokumalarda ve Takılarda Görülen Nazar Motifleri". Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2009.
- Hopaç, Mustafa. "Bediüzzaman Metafiziğinin Kavram ve Kuramları", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 7 (30), (2014): 287-295.
- Gümüş, Selma Barçın ve Kozak, Yasemin. Desen Çalışmaları, Ankara: MEB Devlet Kitapları, 2014.
- Kahraman, Gülşen. "Çok Yönlü Sanatsal Kişiliği ile Jale Yılmazbaşar", Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Özel Sayı, 1, 2017: 117-126.
- Kumartaşlıoğlu, Satı. "Fatma Ana Üzerine Anlatılan Efsaneler Avrasya", Uluslararası Araştırmalar Dergisi, 3(6), 2015:106-115.
- Okanlı, Ayşe. Çocuk Psikolojisi ve Ruh Sağlığı. Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Ders Kitabı, 2016.
- Özdel, Gizem. "Foucault Bağlamında İktidarın Görünmezliği ve 'Panoptikon' ile 'İktidarın Gözü' Göstergeleri", The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication, 2 (1), 2012: 22-29.
- Uçar, Aygül. "İnanç ve Estetiğin Bütünleşmesi: İzmir Yapılarında "Maşallah" Yazılı Nazarlıklar", Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, 17(2), 2017: 223-238
- Uçar, Fikret. Görsel İletişim ve Grafik Tasarım. 7. Baskı, İstanbul: İnkılap Kitapevi, 2014.
- Wilkinson Kathryn. Kökenleri ve Anlamlarıyla Semboller & İşaretler Binlerce Yıllık Görsel Bir Yolculuk, İstanbul: Alfa Yayınları, 2018.
- Denge Dergisi. "Jale Yılmazbaşar Cumhuriyet Tarihinin İlk Kadın Seramik Profesörü". Denge Dergisi 50, 2018: 46-55.
- İnternet Kaynakları
- İltan Begüm.(2018). "Bindi: Hinduların Alınlarındaki Noktanın Gerçek Anlamı", <https://nereye.com.tr/bindi-hindularin-alinlarindaki-noktanin-gercek-anlami/> Erişim Tarihi: 20.08.2019.
- Özden, Furkan. (2010). "Herşeyi gören göz" https://www.furkanozden.net/2010/11/herseyi-goren-goz_05.html/amp, Erişim Tarihi: 18.08.2019.
- https://www.dunyadinleri.com/tr-TR/mitoloji/mitoloji/oku_antik-misirda-horusun-gozu-mitolojisi-ve-mitolojide-goz Erişim Tarihi: 22.09.2019.
- <https://www.ruhsalyasam.com/ucuncu-bir-gozumuz-var-mi/>, Erişim Tarihi: 22.08.2019
- <https://gramho.com/media/1585543763043196872>, 2017: 119. Erişim Tarihi: 22.08.2019
- <https://gramho.com/media/1794460514043289426>, Erişim Tarihi: 22.08.2019
- <https://gramho.com/media/1875361603524779954>, Erişim Tarihi: 22.08.2019
- <http://arsiv.ntv.com.tr/news/296822.asp> Erişim Tarihi: 24.08.2019
- <https://www.burcakbingol.com/follower>, Erişim Tarihi: 23.08.2019

SYMBOLIC USE OF THE EYE AND ITS REFLECTIONS ON TURKISH CERAMIC ART

Kadir SEVİM

Abstract

Our eye, which performs the act of seeing, is our organ through which we come into contact with the outside world. We make the most of our connections with our environment through vision. The action of vision and perception depends on the figure-ground relationship, which varies according to the Gestalt principles. The eye, which is our vision organ, has been the subject of myths in the context of sight and seeing throughout human history and has even been used in the symbols that have attributed meanings by loading a mystical (mysterious in other words) mission. The all-seeing eye has existed in every culture and period. It is a symbol of vigilance and God's protective power in general. The evil eye is a kind of sinister that is used to counter this danger in the places where culture is common. The belief in the evil eye is particularly associated with eyesight. The evil eye talisman is one of the examples in this class. The all-seeing eye that protects the bearer from Evil, The Eye of Horus in Ancient Egypt, the Third Eye of Buddha in India, The Hand of mother Fatima, which is widely used in Turkey, Greece, North Africa, the Middle East and India, and the Blue evil eye talismans have been charged with the mission of protecting against evil eye. The image of the eye, which has become such a visual icon, has also been an important source of inspiration in Turkish ceramic art. In this article, the use of the symbolic meaning of the eye and the phenomenon of gaze in Turkish ceramic art has been examined and evaluated by examining the works of various artists. Recent ceramic artists studied in this study have used the eye symbol and the phenomenon of gaze referring to the evil eye, good luck, protection from evil; in other world, talismans, perception of the world and the sense of being gazed.

Keywords: symbolic use of the Eye, Gaze, Evil Eye, Turkish ceramic art

: